

YEZİD B. MUÂVİYE’NİN VELİAHT OLARAK BELİRLENMESİ ÜZERİNE YAŞANAN TARTIŞMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

THE EVALUATION OF THE DEBATES OVER THE APPOINTMENT OF YAZID AS THE HEIR APPARENT

ÖMER CİDE

DOÇ. DR. KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI BÖLÜMÜ

DOÇ. DR. KİLİS 7 ARALIK UNIVERSITY FACULTY OF THEOLOGY
DEPARTMENT OF ISLAMIC HISTORY AND ARTS
KİLİS, TÜRKİYE

omercide63@gmail.com

 <http://orcid.org/0000-0002-4679-7161>

 <http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.1618790>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
13 Ocak / January 2025

Kabul Tarihi / Accepted
29 Mayıs / May 2025

Yayın Tarihi / Published
Haziran / June 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Haziran / June

Atıf / Cite as: Cide, Ömer, “Yezid b. Muâviye’nin Veliht Olarak Belirlenmesi Üzerine Yaşanan Tartışmaların Değerlendirilmesi [The Evaluation of the Debates over the Appointment of Yazid as the Heir Apparent]”. Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 12/1 (Haziran/June 2025): 81-106.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Lisans / License: Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) /Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey.

ilahiyatdergisi@kilis.edu.tr

YEZİD B. MUÂVİYE'NİN VELİAHT OLARAK BELİRLENMESİ ÜZERİNE YAŞANAN TARTIŞMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Öz

Çalışmamızın konusu, Müslümanların yönetici belirlemede uyguladıkları sistem olan veliahtlık ve ilk aday olan Yezid b. Muâviye etrafındaki tartışmaları değerlendirmek olacaktır. Çalışmanın amacı, veliahtlık sistemine yöneltilen eleştirilerin Yezid'in kişiliğine yönelik olduğunu ortaya koymak ve sistemin ilgili şahsın kişiliğinden ayrı değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaya çalışmaktır. Yöntem olarak tümevarım kullanılacaktır. Kaynaklar taranacak, ilgili bilgiler toplanarak değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Veliaht, halife veya hükümdarların kendilerinden sonra tahta geçmek üzere belirledikleri kişileri ifade eder. Veliaht olarak belirlenen kişi işlemi gerçekleştiren halife veya kralın erkek çocuğu olabileceği gibi diğer akraba veya kan bağı olmayan biri de olabilir. Bu bağlamda bakıldığında Müslümanların ilk halifesi olan Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Ömer'i halife olarak tayin etmesi veliahtlık uygulaması olarak değerlendirilebilir. İslâm tarihinde kendi oğlunu veliaht tayin eden ve ona biat alan ilk kişi Muâviye b. Ebî Süfyan'dır. Onun kendi oğlunu veliaht tayin etmesi o güne kadar gelen teamüllere aykırıydı. Hz. Ömer'in öleceği anlaşıncı kendisinden sonra birini tayin etmesi istenmiş ancak o, böyle bir tasarrufta bulunmamıştır. Hatta oğlu Abdullah'ı kendisinden sonra halife olarak tayin etmesi talep edilmiş ancak bu teklifi reddetmiştir. Aynı şekilde kendisinden sonra oğlu Hasan'a halife olarak biat edilmesi konusu Hz. Ali'ye de sorulmuştur. O, işin ümmet tarafından çözülmesi gereken bir mesele olduğunu söyleyerek olumlu veya olumsuz herhangi bir kanaat belirtmemiştir. Her ne kadar kendisinden sonra oğlu Hasan'a biat edilmişse de Hz. Ali oğlunu işaret etmediği gibi ona biat alma girişiminde bulunmamıştır. Muâviye'nin oğlunu veliaht tayin etmesinin görünürdeki gerekçesi; Müslümanlar arasında halife seçiminden dolayı yeniden kan akmasıdır. Ancak maksadının iktidarın kendi soyundan devam etmesi şeklinde yorumlanmıştır. Bu yeni uygulamaya en büyük direncin Medine'den geldiği söylenebilir. Çünkü Medine, Müslümanlar açısından saygı gören sahâbe ve çocuklarının yaşadığı yer ve aynı zamanda meşruiyet açısından onayı alınması gereken insanların bulunduğu bir şehirdi. Bu açıdan oranın biatının alınması önemliydi. Bunun farkında olan Muâviye, Medine ileri gelenlerinin onayı alma konusunda çok çaba sarf etmiştir. Medine ahalisi üç gerekçeyle Muâviye'nin bu uygulamasına karşı çıkmışlardır: Sahabe uygulaması olan şûranın terke edilmesi, Hicaz'ın saltanat sistemine alışık olmaması ve Yezid'in bilinen kötü huyları. Medine ileri gelenleri açısından en anlaşılır itiraz Yezid'in yaşantısıdır. Çünkü Medine halkına göre, halife olacak kişinin İslâm'ın temsil etmesi açısından din ile bağdaşmayan huyların olması kabul edilemezdi. Onlara göre dini ilkelerin yaşanması ve temsil edilmesi en önemli önceliklerdir. Ancak özelde Medine genelde ise Hicaz dışındaki merkezlerin İslâmiyet ile tanışmaları fetihler kanalıyla olmuştur. Ganimetlerden faydalanmak Müslüman olmaları için önemli bir etkeni. Dolayısıyla onların din ile bağlantılarında ekonomik yapı oldukça etkindir. Maddi anlamda refah sağlayacak bir halifenin din ile bağdaşmayan huyları fazlaca sorun teşkil etmeyecektir. Veliahtlık sistemi değerlendirilirken meydana gelen sosyal değişimin unutulmaması gerekir. Çünkü İslâm coğrafyası yüz ölçüm bakımından büyük bir genişleme ve demografik bakımdan büyük bir artış göstermiştir. Hicaz bu coğrafya ve nüfus içerisinde azınlık durumuna düşmenin yanında siyasi etkisini de yitirmiştir. Her ne kadar Hicaz bölgesi saltanat ile yönetilmemişse de İslâm coğrafyasına yeni katılmış bölgelerin büyük kısmı bu sistemi biliyorlardı. Bizans hâkimiyetinde bulunan Suriye, Mısır, el-Cezire, Sâsânî egemenliğinde bulunan Irak ve İran bölgesinin tamamı hanedanlıklar tarafından yönetilmeye alıştı. Zaten bu sistemi getiren Muâviye, Suriye bölgesinde uzun süre valilik yapmıştı. Veliahtlık konusundaki tartışmalar bu

yöntemle başa geçen Yezid etrafında yoğunlaşmaktadır. Yezid'in eğlenceye düşkün olması, ibadetlere karşı kayıtsız oluşu, ava ve köpek boğuşturmayaya meraklı olması tenkit edilen huyların başında gelmektedir. Yezid'in yönetimde bulunduğu esnada sebep olduğu Kerbelâ Olayı, Harre Vakıası ve Kâbe'nin kuşatılıp tahrip edilmesi daha sonraki dönemlerde İslâm dünyasında en fazla tartışılan konular arasında yerini almıştır. Sonuç olarak veliahtlık, sistem olarak tartışılma yerine bu yolla başa geçen Yezid'in huyları ve yönetimi esnasında sebep olduğu facialar odak hâline gelmiştir. Zira aynı yöntemle başa geçen Ömer b. Abdülaziz takdir görmüş, halifelîği konusunda meşruiyet tartışmalarına muhatap olmamıştır. Nitekim bu sistem uzun yıllara İslâm dünyasında uygulanmıştır. Veliahtlık sisteminin o günkü dünya yönetim sistemlerine uyum sağladığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Hilafet, Sistem, Veliahtlık, Yezid.

THE EVALUATION OF THE DEBATES OVER THE APPOINTMENT OF YAZID AS THE HEIR APPARENT

Abstract

The subject of our study will be to evaluate the system of succession, which Muslims used to appoint rulers, and to evaluate the debates surrounding Yazid's designation as heir. The aim of the study is to show that the criticisms directed against the succession system are directed against Yazid's personality and that the system should be evaluated separately from the personality of the person concerned. An inductive approach will be employed. Sources will be reviewed, relevant information will be collected and evaluated. Heir refers to the person designated by caliphs or rulers to succeed them to the throne. The person designated as the heir can be the male child of the caliph or the king, as well as other relatives or non-blood relatives. In this context, the appointment of Hazrat Abu Bakr, the first caliph of the Muslims, to appoint Hazrat Umar as caliph can be considered as the practice of succession. Mu'awiya was the first person in the history of Islam to appoint his own son as heir apparent and to take allegiance to him. His appointment of his own son as the successor was contrary to the custom of the time. When it became clear that Hazrat Umar was going to die, he was asked to appoint someone after him, but he did not do so. He was even asked to appoint his son Abdullah as caliph after him, but he rejected this offer. Hazrat Ali was also asked about pledging allegiance to his son Hasan as caliph after him. He did not express any positive or negative opinion, saying that it was a matter to be resolved by the ummah. Although allegiance was pledged to his son al-Hasan after him, Hazrat 'Ali did not point to his son nor did he attempt to receive allegiance from him. The ostensible reason for Mu'awiya's appointment of his son as the heir apparent was to avoid bloodshed among Muslims over the election of the caliph. However, it can be said that the real purpose was to ensure the continuation of power in his own lineage. It can be said that the greatest resistance to this new practice came from Medina. This was because Medina was a city where the Companions and their children, who were respected by the Muslims, lived, and at the same time, it was a city where people whose consent was required for legitimacy. In this respect, it was important to obtain their allegiance. Being aware of this, Mu'awiya made great efforts to obtain the approval of the notables of Medina. The people of Medina opposed this practice of Mu'awiya on three grounds: The abandonment of the Companions' practice of shūra, the fact that Hijaz was not accustomed to a system of sultanate, and Yazid's known bad habits. The most understandable objection for the elites of Medina was Yazid's known bad habits. For the people of Madinah, it is unacceptable for the person who will be the caliph to have habits that are incompatible with religion in terms of representing Islam. For them, living and representing religious principles is the most important priority.

Because the Islamic geography showed a great expansion in terms of area and a great increase in terms of demographics. Hijaz not only became a minority in this geography and population, but also lost its political influence. Although the Hijaz region was not ruled by a sultanate, most of the regions that had recently joined the Islamic geography were accustomed to this system. Syria, Egypt, al-Jazira under Byzantine rule, Iraq and Iran under Sasanian rule were all used to being ruled by dynasties. Mu'awiya, who introduced this system, had been governor of Syria for a long time. The discussions on the issue of succession centered around Yazid, who came to power through this method. Yazid's fondness for entertainment, his indifference to worship, his interest in hunting and dog fighting were among the most criticized habits. The Karbala Incident, the Harrah Incident and the siege and destruction of the Ka'bah, which Yazid caused during his rule, were among the most debated issues in the Islamic world in later periods. As a result, instead of discussing the succession as a system, the habits of Yazid, who came to power in this way, and the disasters he caused during his rule became the focus. 'Umar b. 'Abd al-'Abd al-'Aziz, who came to power through the same method, was appreciated and did not face legitimacy debates about his caliphate. As a matter of fact, this system was practiced in the Islamic world for many years. It can be said that the succession system adapted to the world systems of governance at that time.

Keywords: Islamic History, Caliphate, System, Heirship, Yazid.

GİRİŞ

Çalışmamızda, Yezîd'in veliaht olarak tayin edilme süreci etrafında şekillenen tartışmaların analizine odaklanılacaktır. Söz konusu süreçte ortaya çıkan siyasi, sosyal ve dini boyutlar çok yönlü bir şekilde ele alınacak; özellikle hilafetin babadan oğula geçmesine yönelik tepkiler ile bu tercihin meşruiyeti etrafında şekillenen farklı yaklaşımlar incelenecektir. Konunun müstakil ve sistematik bir biçimde ele alınmasının hem ilmi açıdan faydalı olacağı kanaatine varılmış hem de aşağıda sunulan bulguların, meselenin daha derinlikli bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünüldüğü için bu çalışma gerçekleştirilmiştir. Konu, İslâm tarihi ve Emevî Devleti'ne yönelik çalışmalarda Yezîd'in veliahtlığı çerçevesinde ele alınmıştır. Yezîd b. Muâviye teziyle Ünal Kılıç, Yezîd'in hayatı ve uygulamalarına dair konuları detaylı bir şekilde ele almıştır. Ayrıca Kılıç, veliahtlığa karşı çıkış sebeplerini de aktarmaya çalışmıştır. Burada bize göre meselenin eksik kalan yönü İslâm devletinde meydana gelen demografik değişimin göz önünde bulundurulamamasıdır. Çünkü farklı etnik yapı ve coğrafyaların Müslümanların hâkimiyetine girmesi yeni anlayışları beraberinde getirmiştir.

Saim Yılmaz'ın "Emevîler'de Veliahtlık" adlı yüksek lisans tezi diğer önemli bir çalışmadır. Bu çalışmada Emevî tarihi boyunca veliahtlık süreci işlenmiştir. Yazar, Yezîd'in veliaht tayin edilmesi ve karşı çıkış sebepleri konusunu da ele almıştır. Ümeyyeoğullarına mensup olup halifelik beklentisi içinde olan

bazı yakınlarının Yezîd'in veliahtlığına karşı çıkışını dile getirmesi önemlidir. Yazar, Hicaz bölgesinin verâset sistemine alışık olduğunu dile getirmeden önce Muâviye için aşılması en zor meselenin şûra yerine verâset sistemini ikâmesi olduğunu dile getirmiştir. Çalışmamızın farkı ise Dört Halife'nin seçiminde şûranın iddia edildiği kadar sistemleşmediği yönündedir.

Adem Apak, hazırlamış olduğu İslam Tarihi adlı eserinde konuya farklı yönleriyle faydalı bilgiler sunmuş, Yezîd'e karşı çıkış sebeplerini verdikten sonra bu kararın günün şartlarına uygunluğu konusunda ileri sürülen görüşlere yer vermiştir. Makalemizi bu çalışmadan ayıran özelliği karşı çıkış sebeplerinin tamamını değerlendirmeye tabi tutmasıdır. Ayrıca Yezîd'in veliahtlığına karşı çıkanların siyasi kimlikleri çalışmamızı söz konusu kitaptan ayıran özelliğidir. Konuya dair İrfan Aycan'ın İktidara Giden Yolda Muâviye b. Ebû Süfyân adlı çalışması ile Adem Demir'in Muâviye b. Ebî Süfyân'a Yöneltilen Eleştiriler konu bağlamında zikredilmesi gereken kitaplar arasındadır. Geçmişten Günümüze Hilafet adlı çalışmada Merhum Mustafa Sabri Küçükaşçı'nın Emevîler ve Hilafet adlı bölümü literatür bağlamında zikredilebilir.

Çalışmamızın literatüre katkısı Yezîd'in veliaht olarak tayin edilmesinin gündeme gelmesinden itibaren dillendirilen itirazlar ve onların değerlendirilmesinin bütüncül bir şekilde sunmasıdır. Konu, Yezîd'in veliahtlığına yönelik yaklaşımlar, dönemin toplumsal dönüşüm dinamikleri dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Her ne kadar sisteme eleştiriler olsa da asıl düğüm noktası Yezîd'in toplum tarafından bilinen kötü huyları olduğu konusu ön planda tutulmuştur. Hicaz ve Hicaz dışı bölgelerin Yezîd'e yaklaşım biçimlerinin bu bölgelerdeki dini hassasiyetin farklı olmasından ileri geldiği tezi de literatüre sunulmuş katkı olarak değerlendirilebilir. Veliahtlıkla İslâm dünyasında başa geçmenin sistemi oluşturulmuştur. Ancak sistemin Yezîd'in kişiliğinin gölgesinde kaldığı iddiası gerekçeleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. İSLÂMİYET ÖNCESİ MEKKE'DE YÖNETİCİ SEÇME

Hız. Muhammed'in dünyaya geldiği ve peygamber olarak görevlendirildiği zaman diliminde Hicaz bölgesinde küçük şehir devletleri varlıklarını sürdürmekteydiler. Arabistan'ın ekseriyetinde de merkezi bir yapı olmamakla beraber benzer yapılanmalar bulunmaktaydı. Hız. Peygamber mücadelesine Mekke'de başlamış, burasının onlar için yaşanır olmaktan çıkmasının ardından Yesrib'e hicret etmiştir. Daha sonra Medine olarak anılacak olan şehir devletinin de yapısı Mekke'den farksızdı. Hız. Muhammed Medine'ye hicretinden vefatına kadar şehrin hem dinî hem de siyasi başkanı olarak kabul

edilmiştir. Onun vefatından sonra yönetim biçiminin nasıl olacağı konusu bariz bir sorun olarak ortada durmaktaydı. Müslümanların sorunu çözmesi bağlamında müracaat edecekleri örneklik özelde Hicaz, genelde ise Arabistan ve civarında mevcut olan tecrübe olacaktı. Bu şehirlerin yönetim biçimi İslâmiyet'ten önce ve sonra Müslümanların şahit olduğu tecrübelerdi. Bununla beraber Hz. Peygamber'in getirmiş olduğu yeni dinin elbette yönetim biçiminin şekillenmesinde büyük etkisi olmuştur. Hz. Peygamber'in vefatından sonra halife seçilme işinin Hicaz tecrübesine dayandığı söylenebilir. Hilafet, Kureyşlilere has görüldüğü için Mekke'nin yönetim geçmişi ni ele almamız daha doğru olacaktır.

Kâbe'nin Hz. İbrahim ve oğlu İsmail tarafından yapılmasının ardından uzun bir süre mabedin işlerinin yürütülmesi söz konusu peygamberlerin soyundan gelenler tarafından yürütülmüştür. Şehir yönetimi adına yapılan görevler Kâbe merkezliydi. Anlaşıldığı kadarıyla Hz. İsmail ve çocukları hem dinî hem de siyasî lider olarak kabul edilmişlerdi. Zaman içerisinde Hz. İsmail evladının liderlikleri sona ermiş farklı kabileler Kâbe'ye dair görevleri yürütmüşlerdir. Özellikle Mekke yönetim biçiminin şekillenmesinde büyük katkısı olan Kusay b. Kilab'dan itibaren meseleyi ele almak önem arz etmektedir. Mekke'ye sonradan gelen, kabiliyetli olduğu anlaşılan ve zaman içinde zenginleşen Kusay, Mekke'nin başkanlığını girmiş olduğu mücadeleler sonuncunda elde etmiştir. Kureyş'i yeniden toparlayan ve kabileyi dizayn eden Kusay tartışmasız başkan olarak kabul edilmiştir. Her konuda ona danışılır neredeyse onsuz hiçbir iş yapılmaz olmuştur.¹ Kusay b. Kilab döneminde şehir, aileler arası iş bölümüyle belirlenmiş bir site devleti mahiyetindeydi. Kusay'ın itibarı Kureyş içinde farklı bir yere konulmalıdır. Kendisinden sonra Hz. Peygamber'e kadar onun gibi itibar gören kimse yoktu ve melik sıfatı sadece ona verilmişti. Bu durum sistemden kaynaklı değil onun kabiliyet ve icraatlarıyla alakalıdır. Kâbe'yle ilgili görevleri² sistemleştiren Kusay vefatına kadar bu görevi tek başına yürütmüş ve halk da bu durumu benimsemiştir.³ O, yönetimde nedve (Meclis) uygulamasını getirmiş, kurulu düzenin yanında bazı yenilikler de yaparak Mekke için bir yönetim biçimini şekillendirmiştir. Mekke'yi idare etmek üzere kurduğu sistemde kral şeklinde tarif edilecek bir yönetici yoktu.⁴

Kureyş'in içindeki itibarı sayesinde vefatından önce Mekke'nin yöneti-

¹ Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Misrî İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye* (Mısır: Şirketü Mektebe ve Matba't-i Mustafa el-Babî el-Halebî, 1955), 1/131; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn Sa'd, *ef-Tabakâtü'l-kübrâ* (Kâhire: Mektebetü'l-Hancı, 2001), 1/50.

² Hicâbe, sikâye, rifâde, nedve, livâ ve riyaset.

³ Yaşar Çelikkol, *İslam Öncesi Mekke* (Ankara: Ankara Okulu, 2016), 216.

⁴ Kasım Şulul, *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebî* (İstanbul: Ensar, 2014), 85.

mi ve Kâbe'nin işlerini kendi çocukları arasında pay etmiş, bu duruma hiç kimse itiraz etmemiştir.⁵ Kusay'ın çocukları arasında ihtilaf yaşanmazken torunları devrinde Kâbe'nin görev dağılımı konusunda anlaşmazlık çıkmıştır. O, Kâbe'nin işlerini yürütmesi için oğlu Abduddar'ı görevlendirmiş, diğer kardeşlerine göre daha zayıf olmasına rağmen Kusay'ın öteki oğulları bu duruma itirazda bulunmamıştır. Yine de Abdülmenaf babasının yürüttüğü işleri yapma konusunda pay sahibi olmuş, Kureyş'in işlerinin yürütülmesinde kardeşini desteklemiştir.⁶ Görünürde bütün işler Abduddar'a bırakılmışsa da Abdülmenâf'ın da etkin olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda belirttiğimiz üzere iki kardeş arasında Kâbe'nin görevleri konusunda sorun yaşanmazken ilerleyen dönemlerde onların çocukları arasında menfaat merkezli problemler yaşanmıştır. Abdülmenaf'ın çocukları Kâbe ile ilgili görevlere kendilerini daha ehil görmüşlerdir. Mekke'de iki büyük bloklaşmaya sebep olan bu mesele silahlı çatışmaya dönüşmeden çözülmüştür.⁷ Buna göre sikâye ve rifâde Abdulmenaf'ın çocuklarına verilirken, hicâbe, liva ve nedve Abduddar'ın çocuklarına bırakılmıştır.⁸ İki kardeşin çocukları arasındaki iş bölümünden Abdümenaf'ın soyundan gelenlerin daha etkin oldukları anlaşılmaktadır.

Mekke'yi yönetme görevi Darunnedve'ye geçmişti. Kusay hariç, Kureyş'in Mekke'ye hâkim olmasından İslâmiyet'in etkin bir güç olarak ortaya çıkışına kadar Mekkeliler üzerinde hiç kimse tek başına üstünlük kuramamıştır. İslâm'ın ortaya çıktığı dönemde Mekke'de on kabilenin temsilcisinden oluşan oligarşik bir yönetim vardı. On sayısı, Kâbe'nin işlerini yürüten on kabilenin temsilcilerinden oluşmuş olmalıdır.⁹

Meselenin daha iyi anlaşılması için kabile reislerinin seçiliş biçimine göz atmak gerekmektedir. Kabileler kendilerini temsil etmek için reis seçmekteydiler. Araplar özgürlüklerine olan düşkünlüklerinden dolayı kral yetkisine sahip kişiler tarafından yönetilmeye razı olmamışlar, reislerini de kendilerinden daha üstün veya kutsal özellikleri bulunan şahıslar olarak görmeyip, eşitler arasındaki birinciler olarak kabul etmişlerdir. Reisin görevi, kabilenin ileri gelenlerinin doğal olarak üye olduğu istişare heyetini organize etmektir. Emretme konumunda olmayan reisin, kabilesini diğerlerine karşı temsil etme sorumluluğu bulunmaktaydı. Yine o, kabilesi adına savaş ilan eder, barış anlaşması yapar, diyetleri öder, misafirleri ağırlar ve kabi-

⁵ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 1/136-137.

⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/55.

⁷ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 1/137.

⁸ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 1/139.

⁹ Ebû Ömer Şihâbüddin Ahmed İbn Abdürrabih, *el-İkdu'l-ferid* (Beyrüt: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 3/267-268; Şefaettin Severcen, *Hiz. Muhammed İslam Daveti Mekke* (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 95.

lesi adına elçilik görevini yerine getirirdi. Buna karşılık kabile üyeleri tarafından rahat bir şekilde eleştirilebilirdi.¹⁰ Sonuç olarak Hz. Muhammed'in risâlet görevine başladığı zaman diliminde tek başına şehri yöneten liderlik şeklinde bir yönetim değil oligarşik bir yapıdan bahsedilebilir.

2. İSLÂMİYET'İN YÖNETİCİLİKTE MEYDANA GETİRDİĞİ DEĞİŞİKLİKLER

Hz. Muhammed, bir yönüyle beşer diğer yönüyle Allah'tan vahiy alan bir peygamberdir.¹¹ On üç yıllık Mekke döneminde Hz. Peygamber sadece kendisine inananlar için dinî bir liderdi. Hz. Muhammed ile gelen bu yeni liderlik, oligarşik sisteme zıt görülmektedir. Mekke'nin yönetiminde söz sahibi olan kabileler¹² yetkilerinin tamamını ona devredilecekti. Sistemin kabul görmesi durumunda Hz. Muhammed hem dinî hem de siyasî lider olacaktı. Bu durum ise sistem değişikliği anlamına gelmekteydi. Dolayısıyla Kusay'ın vefatından Hz. Peygamber'in risâlet görevine başlamasına kadar oligarşik bir sistemle yönetilen Mekke'nin yönetim biçimi değişmiş olacaktı. Müslümanların kendilerine ait bir yönetime kavuşmaları Medine döneminde olmuştur. Hz. Peygamber dinin tebliğcisi olmanın yanında başkanlık görevini de yürütmüştür. O, yönetime dair olan işleri ashâbına danışmış, karşılaştığı sıkıntıları beraberce aşmaya çalışmıştır. Devlet yönetimine dair bazı bilgiler ise vahiy yoluyla açıklanmıştır. Bu tür bilgiler tartışmaya açık olmayıp kesin itaat gerektirmektedir. Kur'an, farklı ayetlerinde Hz. Peygamber'e itaat etmeyi emretmiş, O'na itaat etmeyi Allah'a itaat olarak görmüştür.¹³

3. İLK HALİFENİN SEÇİLME BİÇİMİ VE GÖZETİLEN DENGELER

İlk halifenin seçimiyle ilgili Sünni ve Şii kaynaklar farklı düşüncelere sahiptirler. Sünni kaynaklar Hz. Peygamber'in kendisinden sonra halife tayin etmediği, bu işi ümmete bıraktığı yönünde görüş bildirmişlerdir. Dört Halife'nin faziletini seçilme sırasına göre belirleyen bazı âlimlerin bir anlamda halife seçilme sırasının doğru olduğunu vurgulamak isteği söylenebilir.¹⁴ Ancak dört halifenin sırasını ima eden rivayetlerin çoğu sıhhat açısından şüphelidir.¹⁵ Şia ise hilafet meselesinin bizzat naslar ile belirlendiğini, bu

¹⁰ Adem Apak, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014), 130.

¹¹ Kehf 18/110

¹² İbn Abdürrabih, *el-İkdu'l-ferid*, 3/267-268. (Sikâye Haşimoğulları, Ukâb Ümeyyegoğulları, Rifâde Nevfelogoğulları, Liva, Sidâne, Nedve ve Hicâb Abdüddaroğulları, Meşvere Esedoğulları, Eşnak Teymoğulları, Kubbe Mahzumoğulları, Sefâret Adıyoğulları, Eysâr Cumahoğulları, Hükümet Sehmoğulları)

¹³ En-Nisa 4/80

¹⁴ Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh Ebû Hanife, *el-Fikhu'l-ekber* (Mektebetü'l-Furkan, 1999), 41.

¹⁵ Mehmet Said Hatipoğlu, *Siyasi-İctimai Hâdiselerle Hadis Münasebetleri* (Ankara: Otto, ts.), 57.

makamın Hz. Ali, evladı ve onların soyundan gelenlere has olduğunu ileri sürmüş, meseleyi daha da ileriye taşıyarak bu meseleyi imanın şartlarından saymıştır.¹⁶

Hatırlanacağı gibi Hz. Peygamber'in vefatı ashâb arasında büyük bir şaşkınlık meydana getirmişti. Henüz bu şaşkınlık atlatılmadan ensarın halife seçmek için toplandığı bilgisi Hz. Ömer'e ulaşmıştı. Meseleyi anlamak için Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir ve Ebû Ubeyde b. Cerrah Benî Saïd'e gölgeliğine gitmişlerdir.¹⁷ Ensar, Medine'nin varlıklı ve İslâmiyet'in yayılması için maddî ve manevî desteğini esirgememiş olan Sa'd b. Ubâde'yi halife yapmak istemekteydi. Gerekçeleri, Medine'nin kendi yurtları olması, Hz. Peygamber'i korumuş olmaları ve İslâmiyet'in yayılması için göstermiş oldukları çabalarıydı. Buna karşılık Hz. Ebû Bekir de din konusunda yaptıkları fedakârlığı dile getirmişti. Dine yapılan hizmet iki tarafın ortak noktasıydı. Hz. Ebû Bekir'in dile getirdiği diğer delil ise halifenin Kureyşli birine geçmesinin yolunu açmıştır. Kendilerinin Kureyş'ten olmaları ve diğer kabilelerin Kureyşli bir halifeye itaat edecekleri gerekçesiyle halifenin kendilerinden olması gerektiğini dile getirmişti. Evs ve Hazrec'in eskiye dayanan rekabetinin de ortaya çıkmasıyla halifenin Kureyş'ten olması ihtimali güçlendi.¹⁸ Ensar ve muhacirden birer halife teklifi ise kabul görmeyip reddedilmiştir.¹⁹ Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ömer veya Ebû Ubeyde'ye biat teklifinin akabinde ikisinin de kendisine biat etmesi sonucu ilk halife biat almış oldu.²⁰ Benî Sâkif'deki biatın ardından alınan genel biatla Hz. Ebû Bekir ilk halife olarak seçildi ancak konuyla alakalı tartışmalar bitmedi. İlk halifenin seçilmesinin ardından yaşanan tartışmalardan bir tanesi seçilme biçimiyle alakalıdır. Hâşimoğulları kendilerinin Hz. Peygamber'in cenaze işleriyle ilgilendikleri sırada halife seçilme işinin yapıldığını kendilerinin bu hususta payelerinin olduğunu ileri sürmüşlerdir. Hz. Peygamber'in akrabaları olması yönüne vurgu yapan Hâşimoğulları tercih edilen görüşe göre Hz. Fatıma'nın (genel kabule göre 6 ay) vefatına kadar biat etmemişlerdir.²¹

¹⁶ Ebû'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerim b. Ahmed Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl* (Müessesetü'l-Halebî, 1431), 1/146; Abdylkader Turguti, "Hilafet Tartışmalarının Siyasi Mezhapların Oluşumuna Etkisi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2016), 163.

¹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî el-Eslemî el-Medenî Vakîdî, *Kitabü'r-Ridde* (Beyrut: Darü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1990), 33; Ebu Kasım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed Suheyli, *er-Ravzü'l-ünnüf* (Beyrut: Dar-ü İhyai't-Turasi'l-Arabî, 2000), 7/587; İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/182.

¹⁸ Ebî Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse* (Beyrut: Dâru'l-edvâ', 1990), 14-15.

¹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Kâhire: Mektebetü'l-Hancı, 2001), 3/182; Ebî Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse* (Beyrut: Dâru'l-edvâ', 1990), 1/20.

²⁰ Suheyli, *er-Ravzü'l-ünnüf*, 7/590; Ebû Cafer Muhammed b. Cerir Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk* (Mısır: Darü'l Marife, 1967), 3/206.

²¹ Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/208-209; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 30.

Hız. Ebû Bekir'in halife olmasıyla ilgili diğery bir itiraz ise işin oldubittiye getirildiğı yönündeki iddialardır. Hız. Ömer bu yöndeki iddiaları duyunca bir konuşma yapma ihtiyacı hissetmiştir. O, Hız. Ebû Bekir'in halife olmasının oldubittiye geldiğini ancak bu durumun onun bu göreve layık olmadığı anlamına gelmediğini belirtmiş, onun İslâm uğruna yaptığı fedakârlıklardan bahsetmiştir.²² Hız. Ebû Bekir'in hilafetine Mekke'nin fethi esnasında Müslüman olmuş henüz İslâm'ı içselleştirme konusunda sıkıntılı olduğu anlaşılan Ebû Süfyân'ın tepkisi daha farklı olmuştur. O, Hız. Ali'ye giderek Teym kabilesinden birisinin halife olmasının doğru olmadığını askerî destek istemesi durumunda dilediğı kadar askerle kendisine destek olabileceğini dile getirmiştir. Ancak Hız. Ali bunu reddetmiştir.²³ Ebû Süfyân'ın tepkisinden de anlaşılacağı üzere halifenin seçimi Mekke'nin eski tecrübesinden bariz bir şekilde farklı gerçekleşmiştir. O da asabiyet yönüyle güçlü olmak değil Hız. Peygamber'le birlikte hareket etmek ve İslâm'da bir payeye sahip olmaktır.²⁴ Yine Hız. Ebû Bekir halife seçildiğinde babası Kûhaf'e'nin; "Abdüşşems ve Benî Muğîre bu işe razı oldu mu?" şeklindeki sorusu da bu bağlamda önemlidir.²⁵ Ebû Kuhâfe de Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olmuş İslâmiyet'in getirdiğı yeniliğı henüz kavrayamamıştı. Sonuçta özelde Hicaz genelde Arap yarımadası şehir devlet yapısından, birden fazla şehrin bağılı bulunduğu bir devlet yapısına geçilmiştir. Hız. Peygamberle başlayan devlet başkanlığı uygulaması devam etmiş, oligarşik yönetim biçimi terkedilmiştir.

Allah Resûlü'nün vefatından sonra Hız. Ebû Bekir'e biat edilmesine rağmen halifenin nasıl seçileceğı konusu netleşmiş değildi. Zira bu bağlamda ne Kur'an'da ne Hız. Peygamber'in uygulamasında kesin bir hüküm bulunmamaktaydı. Hız. Ebû Bekir, Benî Saide gölgeğinde ensar ile muhacirler arasında yaşanan hilafet müzakeresinden etkilenmiş olmalı ki kendisinden sonra yerine Müslümanları idare edecek birini bırakmaya karar vermiştir.²⁶ Düşündüğü en uygun aday Hız. Ömer'di. Allah Resûlü'nün yanındaki konumu ve halifeliğı esnasında kendisine verdiği destekten dolayı Hız. Ebû Bekir'in onun hakkında olumlu bir kanaate sahip olmasına vesile olmuştur. Dar çerçevede birkaç kişinin Hız. Ömer'in halifeliğı konusundaki fikirlerini sormuş, onların çekincelerini gidermeye çalışmıştır.²⁷ Aday, Hız. Ebû Bekir'in zihninde bellidir ve kararı nettir. Kendisinden sonra Hız. Ömer'i halife olarak bırakacaktı. Bu bağlamda halk muhayyer bırakılmamış halife olarak vasiyet

²² Suheyli, *er-Ravzü'l-ünüf*, 7/589.

²³ Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/209.

²⁴ Mehmet Atalan, "Hız. Muhammed'in Vefatından Sonraki Hilafet Tartışmaları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (2004), 68.

²⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/183.

²⁶ Abdülkerim Öner, *Râşid Halifelerden Hız. Ebû Bekir* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2024), 94.

²⁷ Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/428.

edilen kişiye itaat edilmesi talep edilmişti. Seçilme biçiminin bir öncekinden farklı olduğu ortadadır. Hz. Ebû Bekir kendisinden sonra Hz. Ömer'i tayin etmiş, gerekçe olarak da; Allah'ın dinine, kendine ve Müslümanlara iyilik murat etmek olarak açıklamıştır.²⁸ Bu uygulama, Hz. Ebû Bekir'in kendisinden sonra bir halife tayin etmesi bakımından veliahtlık müessesesiyle benzerlik arz etse de, ileride ayrıntılı şekilde ele alınacağı üzere, halef olarak kendi kabilesi olan Teymoğulları'na mensup birini seçmemiş olması yönüyle Muâviye'nin uygulamasından ayrılmaktadır.

Hz. Osman'ın seçilmesi seleflerinden farklı olmuştur. Çoğu zaman şûra oluşturma işi aşırı idealize edilmiştir. Hz. Ömer'i böyle bir yönetime sevk eden şey idealindeki halife adayını bulamayışından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Sa'd b. Zeyd b. Amr: "Keşke Müslümanlardan birisini işaret etseydin! Halk sana güvenirdi." dediğinde, Hz. Ömer, "Arkadaşlarımda kötü bir hırs gördüm. Ben de bu işi, Resûlullah'ın hayatta olduğu sürece hep kendilerinden razı olduğu şu altı kişiye havale ettim." dedikten sonra sözlerinin devamında, "Şayet şu iki kişi hayatta olsaydı, bu işi onlardan birisine havale eder ve ona güvenirdim: Bunlardan birisi, Ebû Huzeyfe'nin mevlası Sâlim, diğeri ise Ebû Ubeyde b. El-Cerrah'tır.²⁹ Bu göreve Ebû Ubeyde b. Cerrah'ı layık görmesinin sebebini: "Allah Rasulu'nun onun için bu ümmetin emini" demesi, Salim için ise Allah Rasulu'nun: "Salim Allah'ı çok seviyor" şeklindeki sözünden dolayıdır.³⁰ İbn Kuteybe, Sâlim'in ismini zikretmez, ilaveten Muaz b. Cebel ve Halid b. Velid'in adını aktarır.³¹ Halife adayları olan altı kişi³² ve sadece seçme hakkı olan Hz. Ömer'in oğlu Abdullah herhangi bir aday üzerine anlaşılamadılar. Bunun üzerine Abdurrahman b. Avf hakem olmak kaydıyla adaylıktan vazgeçti. Hz. Osman ve Hz. Ali dışındaki diğer adayların çekilmesiyle halife olma yarışı ikisi arasında yaşanmıştır. Bu çekişmeye hem Hâşimoğulları hem de Ümeyyeoğulları taraf olmuşlardır. Hakem olan Abdurrahman b. Avf halkın da nabzını tutmaya çalışmıştır.³³ Sorunun çözülmesi konusunda önce Hz. Ali'den Kur'an, Sünnet ve önceki halifelerin uygulamalarına uyacağına söz vermesini istemiş o da tam bir güvence vermeyeceğini beyan etmiştir. Aynı soruya muhatap olan Hz. Osman ise tereddütsüz bir şekilde evet cevabını vermiştir. Böylece Hz. Osman İslâm devletinin üçüncü halifesi seçilmiştir.³⁴

²⁸ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/433; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/19.

²⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/317.

³⁰ Ebû'l-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997), 2/440.

³¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/22.

³² Hz. Ali, Hz. Osman, Talha b. Ubeydullah, Sa'd b. Ebi Vakkas, Abdurrahman b. Avf, Zübeyr b. Avvam,

³³ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/45.

³⁴ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 4/233.

Hız. Osman yaklaşık on iki yıl hilafet makamında kaldıktan sonra bazı uygulamalarından memnun olmayan gruplar tarafından öldürölmüştür. Doğal olarak yeni halifenin seçilmesi meselesi gündemin en önemli konusuydu. Şûra ehlinden dört sahabi hayattaydı; Sa'd b. Ebi Vakkas, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam ve Hız. Ali. Halifelik için en güçlü adaylar olan söz konusu sahabiler, isyancılar tarafından kendilerine teklif edilen halifeliğı kabul etmemişlerdir. İşin girift bir hâl aldığını gören isyancıların baskısı ve Medine halkından bir kısmının ısrarı üzerine Hız. Ali bu görevi kabul etmiştir.³⁵ Bu seçilme şeklinin de yeni bir yöntem olduğu ortadadır. Hız. Ali hilafet konusunda seleflerinden farklı olarak biat konusunda sorun yaşamıştı. O, toplumun tamamında biat alamamıştır.³⁶ Biat etmeyenlerin bir kısmı bu tutumlarını muhalefet dönüştürerek onunla savaşımaya kadar ileriye götürmüşlerdir. Başını Hız. Aişe'nin çektiğı daha sonra Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın da katıldığı Basra (Cemel ashâbı) muhalefeti Hız. Ali'nin savaştığı ilk gruptur.³⁷ Cemel Savaşı'ndan sonra bu muhalefet grubu sona ermiştir.

Hız. Ali'yi daha fazla uğraştıran Muâviye'nin başını çektiğı Şam muhalefidir. Hız. Ali onu görevden almış ancak Muâviye gelen valiye görevi devretmeyerek onu geri göndermişti. İki taraf arasında elçilerin gidip gelmesi sonucu değiştirmemiş, sorunun çözümü silahlı mücadeleye kalmıştı.³⁸ İki taraf Sıffin'de karşı karşıya gelmiş, Muâviye yenileceğini anlayınca Amr b. As'ın teklifiyle Kur'an'ın hakemliğinde çözüm önerisini dile getirmiştir.³⁹ Hakem olarak belirlenen ve bir araya gelen Amr b. As ve Ebû Musa el-Eş'arî sorunu çözmeden ayrılmış,⁴⁰ bunun üzerine Şamlılar Muâviye'yi halife olarak tanımışlardır.⁴¹ Böylelikle İslâm devletinde ilk defa iki halife aynı anda devletin başında bulunmuştur.

Tahkîmi⁴² gerekçe göstererek Hız. Ali'nin ordusundan ayrılan grup ona karşı sert bir muhalefet sergilemiştir. Hız. Ali, Hariciler ile savaşmış ve birçokunu öldürmüştü. Hız. Osman'ın öldürölmesiyle İslâm dünyasında başlayan kargaşıa gittikçe derinleşmekteydi. Hariciler, sorunların kaynağı olarak

³⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/66.

³⁶ Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülük*, 4/430.

³⁷ Dineverî, *Me'ârif* (Kahire: el-Heyetü'l- Misriyetü'l-Ammeti li'l-Kütüb, 1992), 209; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 124-125.

³⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/87.

³⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/30.

⁴⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/31.

⁴¹ Minkarî Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Yahyâ b. Bekr et-Temimî, *Vakâtu Sıffin* (Ankara: Ankara Okulu, 2017), 466.

⁴² Hız. Ali ve Muaviye arasında meydana gelen Sıffin Savaşı esnasında Muaviye'nin ordusu yenileceğı sırada Amr b. As'ın teklifiyle meselenin Kur'an çerçevesinde çözölmesi için iki hakemin seçilmesi olayıdır. Geniş bilgi için: İsmail Yiğit, "Sıffin Savaşı", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2007), 37/37/107-108.

gördükleri Hz. Ali, Muâviye ve Amr b. As'ı öldürmeye karar vermişlerdir.⁴³ Bu plan sadece Hz. Ali'de amacına ulaşmıştır. İbn Mülcem'in Hz. Ali'yi öldürmesi Muâviye için avantaj sağlamıştır. Çünkü Hz. Osman'ın halife seçildiği şûradan Sa'd b. Ebî Vakkas ve Abdullah b. Ömer hariç hepsi vefat etmişti. Söz konusu iki sahabî de Hz. Ali'ye biat etmemişti. Ayrıca ikisi de Muâviye ile hilafet konusunda mücadeleye girecek değillerdi. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in ilk halkasında olup hilafet için adı geçen kimse yoktu. Hz. Ali'den sonra kendisine biat edilen Hz. Hasan, Bedir ashâbından değildi. Halife olarak biat alan Hz. Hasan destekçilerinin yeterli düzeyde kendisine yardım etmemeleri, kendisine suikast düzenlemeleri, malını yağmalaması gibi nedenlerden dolayı hilafeti Muâviye'ye devretmiştir.⁴⁴ Böylece İslâm devleti yeniden tek halife ile yönetilmeye başlanmıştır.

Sonuç olarak ilk dört halife, Hz. Hasan ve Muâviye'nin halife seçilmesi birbirinden farklı şekilde gerçekleşmiştir. Bu durumu belirleyen unsur ise şartlar ve halifelerin tercihi olmuştur. Diğer bir ifadeyle Muâviye'nin Yezîd'i veliaht tayin etmesine kadar halifelîğe geçişin bir usulü olmamıştır. Ancak kabul edilen bazı teamüller ortaya çıkmıştı; halifenin Kureyş'ten olması ve Hz. Peygamber'e tebliğ sürecinde destek olmuş ilk çevresinden olma şartları aranmıştır. Halife seçilme konusunda toplumda mevcut halifeden kendisinden sonra birini tayin etmesini bekleyenlerin olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Ebû Bekir vefat etmeden önce kendisinden sonra Hz. Ömer'i tayin etmiştir. Almış olduğu yaralar neticesinde vefat edeceği anlaşılan Hz. Ömer'den bir halife tayin edilmesi talep edilmiştir. Hatta oğlu Abdullah'ın ismi zikredilmiştir. Hz. Osman asiler tarafından öldürüldüğünden böyle bir vasiyete muhatap olmamıştır. Ancak Hz. Ali, İbn Mülcem tarafından ölümcül bir yara ile yaralanınca ondan da kendisinden sonra birini halife tayin etmesi istenmiştir. Yine ona da oğlu Hasan'a biat edilip edilmemesi sorulmuştur.⁴⁵ Neticede İlk halife kendisinden sonra Hz. Ömer'i vasiyet etmiş, Hz. Ömer ve Ali'den halife tayin edilmesi talebi gelmiştir.⁴⁶ Hz. Ebû Bekir'in tayin ettiği kişi kendi oğlu değildi. Hz. Ömer ve Hz. Ali'den kendi çocuklarının halife tayin etme teklifi de gelmiştir. Dolayısıyla görevden olan halifenin kararı önemsenmekte ve kendisinden sonra birini bırakması beklenen bir durum olarak görülmektedir.

⁴³ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/179-180.

⁴⁴ Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend Dineverî, *el-Aẖbârü't-tıvâl* (Mısır: Vüzeratü's-Sekâfeti ve'l-irşâdü'l-Kavmî, 1960), 216.

⁴⁵ Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 5/146; Ebû'l-Hasan b. Ali Mes'udî, *Mürûcü'z-zeheb* (Müessesetü Daü'l-Hicre, ts.), 2/413.

⁴⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/32.

4. DEVLET BAŞKANININ SEÇİLMESİNİN SİSTEMLEŞTİRİLMESİ: VELİAHTLIK

“Veliaht” kelimesi, “bir işi üstlenen, koruyan” anlamına gelen **velî** ile “anlaşma, sözleşme, yükümlülük” anlamındaki **ahd** kelimelerinin birleşiminden oluşan **veliiyyü'l-‘ahd** terkiibinden türetilmiştir. Bu ifade, sözlük anlamı itibarıyla “Bir yükümlülüğü üstlenen, belirli bir taahhüdü yerine getirmeyi kabul eden kimse” anlamına gelmekte olup, siyasal terminolojide halifenin veya hükümdarın yerine geçmesi öngörülen kişiyi tanımlamak üzere kullanılmaktadır.⁴⁷ İslâmiyet öncesi Hicaz geleneğinde oligarşik olarak tarif edilen bir sistemle yönetildiğini daha önce belirtmiştik. Şehir yönetimi Kâbe görevleri çerçevesinde şekillenirken, kabile reisleri Dârünnedve’de toplanıp karar almaktaydı. İslâmiyet’le birlikte oligarşik yapıdan devlet başkanlığı sistemine geçilmiştir. Ancak bu geçişle beraber yeni başkanın nasıl seçileceği konusu net değildi. Nitekim yukarıda da değindiğimiz gibi Yezîd’in veliaht tayin edilmesine kadar her bir halife gelişen şartlar çerçevesinde farklı biçimde hilafet makamına geçmiştir. Muâviye’ye kadar Mekke döneminde Müslüman olmak ve zor zamanlarda Hz. Peygamber’le birlikte hareket etmiş olmak yazılı olmayan kuraldı. Muâviye, Hz. Osman’ın katillerinin bulunması iddiasıyla Mekke ve Medinelilere ayaklanmaları konusunda bir mektup göndermişti. Bu girişim onun halife olmaya giriştiği şeklinde yorumlanmış olmalı ki onlar adına cevap veren Misver b. Mahreme şöyle demiştir: “Büyük bir hata yaptın, destek almak istediğin kişileri de yanlış seçtin, onları çok uzakta aradın. Sen kim, halifelik kim! Ey Muâviye! Sen tülkadansın, baban ise Ahzâb Savaşı’nda karşı tarafta olanlardandı. Bu yüzden bizden uzak dur. Sana bizden dost da olmaz, destek de olmaz.”⁴⁸ Ancak bu teamüle karşın Muâviye kılıcının zoruyla halife olma hedefine ulaşmıştı. Bunun anlamı sonradan Müslüman olanların hilafete geçmesi anlamına geliyordu. Hz. Peygamber’in ilk halkasından sahâbiler ve çocukları hayatta olmalarına rağmen Mekke’nin fethinden sonra Müslüman olan birisi halife olmuştur. Kılıcının gücüyle halife olan Muaviye’nin kendinden sonra bir sistem ihdas etmesi konusunda elinde yeteri kadar güç bulunmaktaydı. Yine de yaptığı tasarrufun meşru olması için Medine ehlinin biatını alma ihtiyacı hissetmiştir. O, işi zora başvurmadan Medine ileri gelenlerinin onayını alarak tamamlamak istemiş ancak bu yolla istediğini elde etme konusunda başarılı olamamış, tehdit silahını kullanmıştır. Bu zorlamanın neticesinde insanlar Yezîd’in veliahtlığını kabul etmişlerdir. Bunu Muâviye’nin zorla elde ettiği hilafeti kendi soyunda kalmasına dönük tamamlayıcı bir

⁴⁷ Saim Yılmaz, “Veliaht”, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, ts.), 43/28.

⁴⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-siyâse*, 119.

girişim olarak görmek lazımdır. Bu durum aynı zaman da sonradan Müslüman olanların idareyi kendi lehlerine daimi hâle getirmenin çabası olarak da görülebilir.

5. SİSTEME YAPILAN ELEŞTİRİLER

Veliahtlık sistemine eleştiri Medine merkez olmak üzere Hicaz bölgesinden gelmiştir. Yezîd'in veliaht tayin edilmesine kadar her bir halife farklı biçimde seçilmişti. Diğer bir ifadeyle İslâm devletinde başa geçme konusunda oturmuş bir sistem bulunmamaktaydı. Bu işin sistemleşmesi adına teşebbüste bulunan kişi Muâviye b. Ebî Süfyan'dır. O, kendisinden önceki halifelerin yönetime gelme şeklini ve bunun sebep olduğu durumu şöyle ifade etmiştir: “Ey insanlar! Biliyorsunuz ki Hz. Peygamber vefat etti, arkasında bir halife tayin etmedi. Fakat Müslümanlar Ebû Bekir'i halife seçtiler. Ona yapılan biat, doğru bir biatti. O, Allah'ın kitabı ve Peygamber'in sünneti ile amel etti. O vefat edince, Ömer halife seçildi. Ömer de Allah'ın kitabı ve Peygamber'in sünnetiyle amel etti. Ölümü yaklaştığında bu iş için Müslümanlardan altı kişilik bir şûra oluşmasını ve halifeyi onların seçmesini istedi. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in yapmadığını yaptı. Ömer ise Ebû Bekir'in yapmadığını yaptı. Tabii ki onlar yaptıklarını Müslümanları düşünerek yaptılar. İnsanların içine düştükleri bu ihtilafı görünce ben de Yezîd'e biat almak istedim. Çünkü ben de insanlara insaf gözüyle baktım.”⁴⁹ Muâviye, Hz. Peygamber ve iki halifenin uygulamalarının farklılık arz ettiğini, ortak amacın ise maslahat olduğunu ifade etmiştir.

Değişimlerin hemen kabul edilmesi sosyolojik olarak kolay bir durum değildir. Bu doğal bir durum olmakla beraber işin farklı boyutları bulunmaktadır. İlk dört halife Hz. Peygamber'in Mekke döneminden itibaren yanında bulunmuş kişilerdi. Muâviye'nin halife olması tulekadan birsinin bu göreve gelmesiydi. O, Kureyş'ten olmakla beraber diğer dört halifeden farklı bir konumdaydı. Muâviye Mekke'nin fethine kadar Müslümanlara karşı mücadele etmiş, başka çareleri kalmayınca da babasıyla beraber Müslüman olmuştur. Bunun anlamı sonradan Müslüman olanların hilafete gelmesiydi ki bu durum önceki teamüllere tersti. Muâviye halife olmaya yönelik mücadelesini Hz. Peygamber'in ilk halkasında bulunan sahabîlerin hayatta olduğu dönemde başlatmış ve istediğini elde etmişti.⁵⁰ Yezîd'i veliaht olarak tayin ettiğinde ise ilk halka sahabeden çok azı hayatta kalmıştı. Ancak onların çocukları hayattaydı ve Hicaz bölgesinde toplumda bir karşılıkları bulunmaktaydı. Muâviye mücadelesinin tamamlayıcı unsuru olarak yeni sis-

⁴⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/211-212.

⁵⁰ Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi* (İstanbul: Ensar, 2014), 3/76.

temi kendi oğlu Yezîd üzerinden gerçekleştirmek istiyordu.⁵¹ Medine, Hz. Ali'nin Cemel Vak'ası'ndan sonra başkenti Kûfe'ye taşınmasıyla siyasî ağırlığını kaybetmiş, Muâviye'nin devletin merkezini Şam olarak belirlemesinden sonra da aynı siyasî durumu devam etmiştir. Velihtın Şam'dan seçilmesi Medine'nin durumunu perçinleyen bir adım olacaktı. Meselenin diğer boyutu ise Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olanlar devletin yöneticisi konumuna gelmiş ve onlar üzerinden hilafet yürütülmek istenmiştir. Dolayısıyla Medine'den yeni sisteme yönelik bir muhalefetin olması anlaşılır bir durumdur.

Meselenin diğer bir boyutu ise Hicaz'da ortaya çıkan İslâm'ın karşılaştığı kültürleri etkilediği gibi aynı zamanda onlardan da etkilenmesiydi. İslâm'ın yayıldığı dönemde Müslümanların karşılaştığı bölgeler ekseriyetle saltanat sistemiyle yönetilmekteydi. Her ne kadar bu sistem Hicaz bölgesinde uygulanmasa da İslâm topraklarına katılan ve artık çoğunluğu teşkil eden Irak, Suriye ve Mısır gibi yeni bölgelerde mevcut bir uygulamaydı. Kureyşiliğin, halife olmanın şartı olarak görülmesi Hicaz bölgesi dışında kalan bölgelerin kabul ettiği bir durum iken, yönetimin hanedanlığa dönüşmesi ise Hicaz bölgesinin kabul etmek zorunda kaldığı yeni bir uygulama olarak değerlendirmek gerektiği kanaatindeyiz. Aslında halifenin Kureyş'ten olması yönetimin bir kabileye has görülmesi anlamına gelir. Hilafetin Kureyş'ten tek bir kola indirgenmesi alanın daha da daraltılması anlamına gelmekte olup söz konusu kabilenin dışında kalanların devre dışı bırakılmasını beraberinde getirmekteydi. Nitekim Emevî halifeleri yönetimin kendi çocukları üzerinden devam etmesi için çaba sarf etmişlerdir. Bu değerlendirmelerin ardından Yezîd'in veliahtlığına muhalefet edenlerin itirazlarını ele almak gerekir.

5.1. Sahâbe Uygulaması Olan Şûranın Terk Edilmesi

Medine'de sözü dinlenen Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Abdurrahman b. Ebi Bekir ve Abdullah b. Zübeyr, Muâviye'nin Yezîd'e biat alma girişimine karşı durmuşlardır. Muâviye, söz konusu kişileri ikna ettiği takdirde biat konusunda sıkıntının olmayacağını farkındaydı. Bunun için onlardan bazalarına emrine itaat etmeleri için mektup göndermiş,⁵² istediği sonucu alamayınca da onlarla bizzat görüşmüştür.⁵³ Yezîd'e biat etmek istemeyenlerin itiraz noktalarından birisi, sahâbe uygulaması olan şûranın terkedilmesiydi. Abdullah b. Zübeyr bu durumu şö-

⁵¹ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebi Süfyan* (Ankara: Otto, 2020), 198.

⁵² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/199-200.

⁵³ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/204.

le ifade etmiştir: “Peygamber vefat etti, insanlara Allah’ın kitabını bıraktı. Müslümanlar ise Ebû Bekir’i seçtiler, daha sonra Ebû Bekir de Kureyşlilerden soy bakımından kendisine en uzak olan Ömer’i halife seçti. Ömer de bu işi Müslümanlardan seçtiği altı kişilik şûraya bıraktı. Şûrada oğlu Abdullah da bulunuyordu, o da senin oğlundan daha hayırlıdır. Eğer istersen insanları Peygamber’in yolunda bırak. Kendilerine uygun olanı seçsinler. Şayet istersen Ebû Bekir’in yaptığı gibi Kureyşlilerden halife seçersen, istersen de Ömer’in yaptığı gibi Müslümanları bir araya getirip seçim yaparsın, oğlundan da bu işi uzak tutarsın, bunları yapmalısın.”⁵⁴ Konuşmasına bakıldığında Abdullah b. Zübeyr, Hz. Peygamber ve ilk iki halifenin uygulamasını referans göstermiştir. Her ne kadar ashâb uygulaması kaynak gösterilmişse de burada farklı uygulamaların olduğu görülmektedir. Aslında bu itiraz noktasının ciddi bir haklılık payının olmadığını söyleyebiliriz. Zira kaynak gösterilen uygulamalara bakıldığında, Hz. Peygamber herhangi bir halife adayı belirlemeden vefat etmiş, Hz. Ebû Bekir’in seçilmesinin aceleye geldiği Hz. Ömer tarafından da belirtilmiştir.⁵⁵ Hz. Ebû Bekir kendisinden sonra bu göreve Hz. Ömer’i layık görmüş, kafasındaki aday net olmasına rağmen yine de kararını aşıptan bazılarıyla paylaşmıştır. Hz. Ömer’in sinirli oluşu konusundaki endişelerin yersiz olduğunu izah etmeye çalışmış, sert bir üslup kararını eleştiren Talha b. Ubeydullah’a kararının isabetli olduğunu net bir şekilde ifade etmiştir.⁵⁶

Hatta Hz. Ebû Bekir halife olarak Hz. Ömer’in gösterilmesine razı olmayan ashâba sitemde bulunmuştur.⁵⁷ Bu durum Hz. Ebû Bekir’in Hz. Ömer’in halifeliliği konusunda istişarede tam mutabakat sağlayamadığı söylenebilir.

Hz. Ömer’i şûra kurmaya götüren etken, toplumda kendi kriterlerine göre bir adayın olmayışıdır. O, hayatta olmaları durumunda Ebû Ubeyde b. Cerrah’ı veya Huzeyfe’nin azatlısı Salim’i halife tayin edeceğini beyan etmiş,⁵⁸ bu dünyada toplumun yükünü çektiği gibi ahirette de onların sorumluluğunu yüklenmek istemediğini bildirmiştir. Ayrıca halife seçilme potansiyeli olan önde gelen sahabilerin çeşitli sıkıntılara sebep olacaklarını düşünmüş ve onları uyurma ihtiyacı hissetmiştir.⁵⁹ Neticede Hz. Ömer’in şûrayı oluşturmasının idealize edilmiş istişareden değil ideal adayı bulamayışından kaynaklandığı söylenebilir.

⁵⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-siyâse*, 1/212; Halife b. Hayyât, *et-Târih* (Dimaşk: Darü’l-Kalem, 1397), 186.

⁵⁵ Suheyli, *er-Ravzü’l-ünüf*, 7/589.

⁵⁶ Taberî, *Târihu’l-ümem ve’l-mülûk*, 3/433.

⁵⁷ Taberî, *Târihu’l-ümem ve’l-mülûk*, 3/429.

⁵⁸ İbn Sâd, *Tabakât*, 3/319; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-siyâse*, 38; Taberî, *Târihu’l-ümem ve’l-mülûk*, 4/192.

⁵⁹ İbn Sâd, *Tabakât*, 3/319; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-siyâse*, 41.

Hız. Ali ise gerek isyancıların baskısı gerekse de Medine’de bulunan bir kısım kişilerin ısrarı üzerine halife olmuştur.⁶⁰ Ancak o, herkesin biatini alamadığı gibi hilafetinin sonuna kadar bu sorunla uğraşmak zorunda kalmıştır. Netice ilk dört halifenin seçilmesi idealize edilmiş bir şûra sonucu olmayıp, günün şartları ve önceki halifelerin kararları belirleyici olmuştur. Bundan dolayı bu itirazın haklılık payının oldukça zayıf olduğu söylenebilir.

5.2. Hicaz Bölgesinin Saltanata Alışık Olmaması

Veliahtlık sistemine yapılan eleştirilerden bir tanesi de Hicaz’ın saltanat sistemine alışık olmamasıdır. Ancak İslâm devleti oldukça büyümüş, daha önce Bizans ve Sâsânî devletlerinin hâkimiyeti altında bulunan birçok bölge Müslümanların kontrolüne geçmişti. Bu bölgeler saltanat sistemine aşinaydılar.⁶¹ Hicaz bölgesinde de yöneticiliğin babadan oğula geçme biçimi vardı ancak bu mutlak olmayıp birebir saltanat da sayılmazdı. Toprakları genişleyen İslâm coğrafyasında Medine hem nüfus hem de yüzölçümü olarak küçük bir yer tutmaktaydı. Siyasi gücün de Medine’nin dışına çıktığını hesaba katarsak onların itirazının sayısal olarak fazla bir etkisinin olmadığını söyleyebiliriz. Yine de meşruiyet kazanma adına kendileri de sahabî olan Hız. Hüseyin, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr gibi şahsiyetlerin biatini almak önemliydi. Nitekim Muâviye bizzat Medine’ye gelerek onları ikna etmeye çalışmış, söz konusu kişiler Mekke’ye gidince arkalarından giderek zorla da olsa onları Yezîd’in veliahtlığına ikna etmiştir.⁶²

Oğlu Abdullah’ı halife tayin etmesi telkinine karşı Hız. Ömer, bunu sert bir dille reddetmiş; Hız. Ali kendisinden sonra oğlu Hasan’a biat edilmesi meselesini halkın takdirine bırakmıştı. Muâviye, Yezîd’de biat edilmesi için Medine’ye geldiğinde Abdullah b. Ömer ona şöyle demiştir: “Bu hilafet işi ne Kayser ne Herakles ne de Kisra krallığı gibi babadan oğula geçer. Şayet öyle olsaydı babamdan sonra bana geçerdi. Vallahi babam, beni Şûra ehlerinden altı kişinin arasına bir şartla almıştı. O şart ise hilafetin şartlı olması ve Kureyş’ten ehil olan, Müslümanların razı olduğu muttaki bir kişinin olmasıdır.”⁶³

Hız. Ali ise oğlunun hilafetini ne onaylamış ne de reddetmiştir.⁶⁴ Hız.

⁶⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-siyâse*, 1/65; Üzeyir Köse, “İslâm Hukukunda Devlet Başkanlığı ve Meşru Devlet Başkanına İsyân Suçunun Cezası”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (ts.), 129.

⁶¹ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, 3/72.

⁶² Halife b. Hayyât, *Târîh*, 187; İrfan Aycan, “Emevîler Dönemi İç Siyasi Gelişmeler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/1 (1999), 157; Adem Demir, *Muâviye b. Ebî Süfyan’a Yöneltilen Eleştiriler* (Kahramanmaraş: SAMER, 2021), 86.

⁶³ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-siyâse*, 1/195.

⁶⁴ Taberî, *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk*, 5/146; Mes’udî, *Mürûcü’z-zehab*, 2/413.

Ali'den sonra oğluna biat edilmesi saltanata geçiş olarak değerlendirilmemelidir. Ancak toplumda hilafetin Hâşimoğullarına geçmesi durumunda başka kabileye mensup birinin bir daha bu göreve gelemeyeceğine dair bir endişenin olduğu da unutulmamalıdır.⁶⁵ Yine de bu durum hilafete geçmenin sistemleşmesine değil doğal olarak Hâşimoğullarının Hz. Peygamber'e yakın olmalarından dolayı böyle bir algı oluşmuş olmalıdır.

Burada göz önünde bulundurulması gereken mesele, Şam, Mısır, Irak, el-Cezire ve İran bölgelerinin saltanata alışık olmalarıdır. Söz konusu bölgelerin siyasi güç anlamında daha etkin olmaya başlaması ve sayısal bakımdan çoğunluğu teşkil etmeleri sistemin kabulünü kolaylaştırmıştır. Kısacası Hicaz dışındaki bölgeler saltanata alışık durumdaydılar. Özellikle Şam'ın devlet yönetimindeki baskınlığını Muâviye "Şam ehli Hicaz ehline hükmetmektedir." şeklinde ifade etmiştir.⁶⁶ Bütün bu gerekçeler çerçevesinde konu değerlendirildiğinde Hicaz'ın bu itirazının da geçerli olmadığını söyleyebiliriz.

5.3. Yezîd'in Bilinen Kötü Huyları

Yezîd, Muâviye'nin Şam valiliği esnasında Kelb kabilesine mensup Meysûn bint Bahdel ile evliliğinden dünyaya gelmiştir.⁶⁷ Gerek fasih Arapçayı öğrenmesi gerekse bir bedevî olan annesinin saray hayatına alışamaması gibi nedenlerle çocukluğu dayılarının yanında badiyede geçmiştir. Burada kendisini geliştirdiği gibi bazı nahoş huylar da edinmişti. Özellikle eğlenceye düşkün olması, içki içmesi ve ibadetlere ilgisizliği toplumun dikkatinden kaçmamıştır.⁶⁸ Babası daha sonra iyi bir eğitim alması için çaba sarf etmişse de o, badiyede edinmiş olduğu huylarını terk etmemiştir. Yezîd bu huylara sahip olduğu hâlde hilafet makamına geçmesi Medine'de bulunan sahabe çocuklarının önde gelenlerinin tepkisine sebep olmuştur. Nitekim Muâviye'nin ikna etmeye çalıştığı sahabe çocuklarından gelen uyarı Allah'tan korkması yönünde olmuştur.

Kanaatimize göre Hicaz'ın kendi açısından en tutarlı itiraz konusu Yezîd'in kötü huylarıydı. Muâviye, kendisinden sonra çocuğunu veliaht tayin etmek istediği zaman Yezîd'ten başka erkek çocuğu bulunmamaktaydı. Şunu da belirtelim ki bu gerekçe Hicaz'a has olarak değerlendirilmelidir. Hz. Peygamber'in vefatıyla Müslümanlar arasında ciddi sorunlar yaşanmıştır. Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesinden sonra en büyük sıkıntı ridde hadisesiydi. Küçük şehir

⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 4/233.

⁶⁶ Minkarî, *Vak'atı Şifîn*, 63.

⁶⁷ Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr İbn Kelbî, *Cemheretü'n-neseb* (Kuveyt: Matba'atü Hükümeti'l-Kuveyt, 1983), 9.

⁶⁸ Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davud Belazurî, *Ensâbü'l-eşrâf* (Beyrut: Darü'l-Fikir, 1996), 5/286; Ünal Kılıç, "Yezîd b. Muaviye'nin Şahsiyetinin Oluşumunda Etkili Olan Unsurlar", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2007), 71.

devletlerinin hâkim olduğu Hicaz ve çevresinde yaşayan kabileler Müslümanların güçlenip burada merkezi bir güç oluşturmaları neticesinde onların egemenliğini kabul etmek zorunda kalmışlardı. Varlıklarını sürdürme adına İslâm devletinin egemenliğine giren kabileler tam anlamıyla iman edip onu içselleştirmemişlerdir. İstemsiz bir şekilde boyun eğen kabileler⁶⁹ Hz. Peygamber'in vefatıyla eski inanç ve bağımsız durumlarına dönmek istemişlerdir. Hz. Ebû Bekir ve Müslümanların dirayetiyle ridde olayları bastırılmıştır. Ridde hadisesi bölgede meydana gelen merkeziyetçi sisteme başkaldırı olarak da değerlendirilebilir. Ancak Müslümanlar bölgenin yeniden bölünmüş şehir devletleri sistemine dönüşüne izin vermemişlerdir.

Ridde hadiseleri önlendikten sonra birlik sağlanmış ve yeni fetih dalgası başlamıştı. Hz. Ebû Bekir döneminde Bizans ve Sâsânî topraklarına dönük gerçekleştirilen fetihler sayesinde yeni bölgeler Müslümanların egemenliğine girmişti. Hz. Ömer döneminde ivme kazanan fetih hareketleri büyük toprak parçalarının ve fazlaca sayıda insanın yeni devletin bir parçası hâline gelmesini sağlamıştır. Bu durum çok ciddi anlamda ganimetin elde edilmesine vesile olmuş, ganimetlerden pay almak için fethedilen topraklarda meskûn olan birçok insan fetihlere iştirak etmiştir. Dolayısıyla fetih hareketleriyle Müslüman olanların yeni din ile bağlantısı ekonomik çıkar üzerinden gerçekleşmiştir. Bu durumda olan kitleler için ekonomik refah sağlayacak bir kişinin dini hassasiyetinin eksik olması fazlaca önemli gözükmemiş olmalıdır. Bundan ötürü fetihler kanalıyla Müslüman olanlar açısından kendilerine iyi ekonomik şartlar sunacak olan Yezîd'in din ile bağdaşmayan bazı huyları çok da irdelenmemiş olmalıdır.⁷⁰ Kûfe ve Basra'nın muhalefeti de yine dini hassasiyetten değil ekonomik saikler çerçevesinde değerlendirilmelidir. Çünkü onlar Hz. Ali döneminde elde etmiş oldukları avantajları yeniden kazanmak istiyorlardı. Hz. Ali devletin merkezini Kûfe'ye taşımış, onlar devletin merkezinde yer alarak birçok olanağa sahip olmuşlardı. Muâviye'nin hilafeti esnasında Kûfe ve Basralıların maruz kaldığı ekonomik baskı onların Hz. Ali evladını destekleyerek eski imkânlarına nail olmaya matuf bir girişim olarak değerlendirilmelidir.⁷¹ Temelde bakıldığında Irak muhalefetine çıkış noktasının ekonomik olduğu söylenebilir.

Genel olarak Hicaz özel olarak da Medine'nin dine olan bağlılığı farklı bir boyutta olduğu söylenebilir. Her ne kadar sahabe ve çocukları arasında değişim meydana gelmişse de dinin ana eksenini korudukları kabul edi-

⁶⁹ 49/16, Bedeviler, "İnadık" dediler. De ki: "Siz iman etmediniz, ama 'boyun eğdik' deyiniz. Henüz iman kalplerinize girmedi. Eğer Allah'a ve Peygamberine itaat ederseniz, Allah işlerinizden hiçbir şeyi eksiltmez." Çünkü Allah, affedicidir; merhamet sahibidir.

⁷⁰ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 3/72.

⁷¹ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 3/82-83.

lebilir. İslâmiyet'in hâkim olması adına her türlü eziyete katlanan ashâbtan sonra gelen çocukları dini ilkelerin hayatta uygulanması konusunda hassasiyet sahibiydiler. Onlara göre İslâm devletin başkanı olacak kişi dinin ilkeleriyle hareket etmeli ve temsiliyet konusunda bariz eksiklerinin olmaması gerekmekteydi. Dolayısıyla Yezîd gibi dini hassasiyeti olmayan birinin Müslümanları idare etmemesi gerekiyordu. Muâviye'nin Yezîd'e biat etmesi için gönderdiği mektuba cevaben Hz. Hüseyin: "İçki içen, köpeklerle oynayan bir çocuğa biat alarak, kendi kendini günah çukuruna düşürdüğünü, dinini yok ettiğini ve halkı zayıf düşürdüğünü görüyorum." diye yazmıştır. Muâviye'nin Yezîd'i Kur'an'ı iyi okuyan ve sünneti bilen, hilme sahip biri olarak sunması üzerine Hz. Hüseyin: "İnsanları Yezîd için kandırmaya çalışıyorsun. Sanki görünmeyen birini anlatıyorsun.... Yezîd'in yaptığını sen de yap. Yezîd'i olduğu gibi anlat. Köpekleri boğuşturmasını, adımlarını saymasını, yarışmada eşlerini geçen güvercinlerini, çalgıcı ve eğlenceci kızlara olan ilgisini anlat." diyerek karşılık vermiştir.⁷² Nitekim bu durumun farkında olan Muâviye, oğlu Yezîd'e halk nazarında itibar kazandırma adına İstanbul'u kuşatan orduya yardımcı olarak gönderilen askerlerin kumandanı olarak tayin etmişti.⁷³ Yine bu amaca matuf olarak Yezîd'i hac emiri olarak görevlendirmiştir.⁷⁴

Eleştirilerin daha çok Yezîd'in İslâm diniyle bağdaşmayan huyları olduğu bariz bir şekilde görülmektedir. Medine ehlinin dini ilkeleri daha çok önemsedığını gösteren olaylardan diğer bir tanesi ise Yezîd'in daveti üzerine Şam'a giden heyetin tutumunda görülmektedir. Kerbela Olayı'ndan sonra Yezîd gerek tepkileri dindirmek gerekse Abdullah b. Zübeyr'e karşı Medine'nin desteğini sağlamak, bunun mümkün olmaması durumunda ise onların tarafsız kalmasını sağlamak amacıyla Medine valisinden şehrin ileri gelenlerinin Şam'a gönderilmesini talep etmişti. O, gelen misafirlere iltifatta bulunmuş ve maddi anlamda onlara yüklü miktarda mal vermişti. Medine'ye dönen heyet Yezîd'in yaşam biçimine şahit olmuş, onun halife olamayacağına kanaat getirerek Abdullah b. Hanzale'ye biat etmişlerdir.⁷⁵ Şam'a giden heyetin Yezîd'in kendilerine dünyalık ikramlarda bulunmasına karşılık onu halifelğe layık biri olarak görmemeleri Medine ehlinin önceliğinin dini ilkeler olduğu tezini desteklemektedir.

Bütün değerlendirmelerden sonra Hicaz muhalefetine en geçerli itirazının Yezîd'in İslâm'la uyuşmayan huyları olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Hi-

⁷² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/203-204.

⁷³ Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 5/232.

⁷⁴ Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 5/286.

⁷⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/70; Halife b. Hayyât, *Târih*, 237.

caz merkezli din anlayışında İslâm'ın ilkelerinin yaşanması yer alırken, Hicaz dışındaki bölgelerde ekonomi daha fazla baskın gözükmektedir.

Yezîd'in veliaht olarak tayin edilmesine itiraz edenler sahabeden olup toplum tarafından itibar gören insanlardır. Aynı zaman da Abdullah b. Ömer, Hüseyin b. Ali ve Abdurrahman b. Ebi Bekir'in babaları halifelik yapmışlardı. Aynı tavra sahip olan Abdullah b. Zübeyr'in de iktidara dair hesapları olduğu aşîkârdır. Nitekim Muâviye her ne kadar itiraz eden bu kişilerden biat almışsa da Yezîd halife olduğunda biat sorununun yine ortaya çıkacağının farkındaydı. Oğluna verdiği nasihatte söz konusu kişilere karşı nasıl bir tavır takınması gerektiğini söylemiştir.⁷⁶

Ümeyyeoğullarına mensup olup Yezîd'in veliahtlığına itiraz eden iki kişinin de halifelik beklentisi içinde olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Hz. Osman'ın oğlu Said,⁷⁷ halifelik beklentisini dillendirmiş, Mervan ise bu işin çoluk çocuğa bırakılmaması gerektiğini belirtmiştir. Nitekim Muâviye, Mervan'ı Medine valiliğinden almıştır.⁷⁸

Yukarıdaki bütün değerlendirmeler ve İslâm tarihinde yaşanan nahoş olaylar göz önünde bulundurulduğunda halife seçme işinin bir sisteme bağlanması olumlu olarak değerlendirilebilir. Nitekim Muâviye kendisinden sonra birini halife bırakmak istediğini dillendirdiği zaman insanlar memnun olmuşlardır. Medineliler bu fikre olumlu bakmakla birlikte ısrarla adayın kim olacağını bilmek istemişlerdir. Yezîd isminin telaffuz edilmesiyle itirazlar yükselmiştir. Ancak sistem, bu yolla başa geçen ilk kişinin gerisinde kaldığından dolayı hak ettiği biçimde değerlendirilmediği kanaatindeyiz. Veliahtlık gündeme geldiği ilk zamanlarda Yezîd'in kötü huyları sistemin önüne geçmiştir. Tartışmanın odak noktası onun İslâm'la uyuşmayan yaşam biçimi olmuştur. Veliahtlık için Yezîd'in ismi telaffuz edilince tartışmalar onun kötü huyları çerçevesinde cereyan etmiştir. Halife olduktan ve sonraki dönemlerde ise sebep olduğu facialar ön plana çıkmıştır. Veliahtlık sistemi, Kerbela Olayı, Harre Vakası⁷⁹ ve Kâbe'nin tahrip edilmesi olaylarıyla birlikte ele anılmıştır. İlk adaya dönük tartışmalar sisteme de mal edilmiştir. Dolayısıyla veliahtlık sistemi ilk adayın icraatlarına kurban gitmiş ve gereği gibi değerlendirilememiştir. Örneğin Ömer b. Abdülaziz de aynı sistemle halife seçilmiş ancak onun hilafete geçme şekli tartışılmamış, aksine beşinci halife olarak anılmış ve İslâm dünyasının büyük takdirini kazanmıştır.

⁷⁶ Belazurî, *Ensâbü'l-êsrâf*, 5/144.

⁷⁷ Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 5/305; Saim Yılmaz, *Emevîler'de Veliahtlık* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996), 44.

⁷⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 198.

⁷⁹ Mus'ab b. Abdullah b. Mus'ab b. Sabit b. Abdullah b. Zübeyr Ebû Ubeyd, *Nesebü Kureyş* (Kahire: Darü'lü-Me'arif, 1431), 127.

SONUÇ

Hız. Muhammed'in peygamber olarak geldiği toplumda oligarşik bir yönetim biçimi bulunmaktaydı. Kabile reislerinden oluşan bir heyet Mekke şehir devletini yönetmekteydi. Hicaz'ın diğer bölgelerinde de durum farklı değildi. Kusay b. Kilab'tan sonra Mekke'de bir kişinin otoritesine dayalı sistem görülmemiştir. Hız. Peygamber ise böyle bir yönetim biçimini Medine'de uygulamaya başlamıştır. Daha önceki sistemde kabilecilik toplumsal yapının ve yönetimin esas yürütücüsü olarak görülmüştür. İslâmiyet'le beraber ümmet yapısına dönüşen toplum artık tek kabile gibi kabul görmüş dolayısıyla bir devlet başkanının olması anlaşılır bir durumdur.

Hız. Peygamber hayatta olduğu süre zarfında yöneticilik konusunda tartışma yaşanmamıştır. O'nun kendisinden sonra kimseyi halife olarak tayin etmemesi devlet başkanının seçilmesinin sistemleşmesini geciktirdiği söylenebilir. İlk dört halife, Hız. Hasan ve Muâviye farklı biçimlerde hilafet makamına geçmişlerdir. Muâviye'ye kadar halife olmanın en belirgin şartı Hız. Peygamber'in ilk halkasından olmaktı. Muâviye'nin hilafete geçmesiyle bu şartın geçerliliğini yitirdiği söylenebilir.

Muâviye, güç kullanarak elde ettiği halifeliği sistematik bir hale getirerek kendi soyu üzerinden sürdürmek istemiştir. Yeni sistemde hilafet makamında bulunan şahıs kendisinden sonra halife olacak kişiyi veliaht olarak belirtecekti. Aslında mevcut halifenin vefatına yakın kendisinden sonra halife olacak kişiyi tayin etmesi beklenen bir teamül olarak görülmektedir. Nitekim Hız. Ebû Bekir kendisinden sonra Hız. Ömer'i halife tayin etmiş, Hız. Ömer'den de kendisinden sonra halife tayin etmesi istenmiştir. Hız. Ömer, kendince ideal bir aday bulamadığı için seçilme ihtimali olan altı kişinin içinde bulunduğu bir şûraya işi havale etmiştir. Hız. Osman, hilafeti esnasında yaşanan sıkıntılar nedeniyle öldürülmüş olmasından dolayı böyle bir imkânı olmamıştır.

Muâviye'nin kendisinden sonra birini halife tayin etmesi teamüle aykırı gözükmemektedir. Nitekim Hız. Ebû Bekir kendisinden sonra Hız. Ömer'i halife tayin etmiştir. Ancak iki uygulama arasında fark bulunmaktadır. Hız. Ebû Bekir'in halife tayin ettiği kişi akrabası değildi. Hız. Ömer ve Hız. Ali'ye çocuklarını halife olarak tayin etmeleri talebi gelmişti. Hız. Ömer bu teklifi net bir şekilde reddederken, Hız. Ali olumlu veya olumsuz bir şey söylememiştir. Muâviye'nin İslâm dininin ilkelerine göre yaşamayan oğlunu halife tayin etmesi uygulamanın en problemli yönü gözükmemektedir. Muâviye, Yezîd'i halife yapmaması yönünde gelen uyarıları dikkate almamış, halifeliğin verdiği gücü de kullanarak oğluna biat etmeyenlere tehdit yoluyla kararını onaylatmıştır.

Veliahtlık, İslâm devletinde başkanının seçilmesini bir sisteme bağlamış dolayısıyla muğlaklığı ortadan kaldırmıştır. Sistem, Yezid'in İslâm dinine uymayan huyları ve iktidarı döneminde sebep olduğu faciaların gölgesinde kalmıştır. Tartışmaların odağı sistem değil Yezid olmuştur. Çünkü aynı sistem yaklaşık yetmiş yıl Emevîler ve beş yüz elli yıl Abbasiler döneminde uygulanmıştır. Ayrıca diğer birçok İslâm devlet ve beyliklerinde de sistem tatbik edilmiştir.

Fethedilen bölgelerin büyük bir kısmı, hâlihazırda hanedanlık esasına dayalı yönetim biçimleriyle idare edildiği için halifenin belirlenmesinde veliahtlık usulüne geçilmesi, Müslümanların siyasi yapı itibarıyla yakın çevrelerindeki dünyayla bütünleşme sürecine işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*. İstanbul: Ensar, 10. Basım, 2014.
- Apak, Adem. *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2014.
- Atalan, Mehmet. “Hz. Muhammed’in Vefatından Sonraki Hilafet Tartışmaları”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (2004), 55-68.
- Aycan, İrfan. “Emevîler Dönemi İç Siyasi Gelişmeler” 39/1 (1999), 147-174.
- Aycan, İrfan. *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyan*. Ankara: Otto, 2. Baskı., 2020.
- Belazurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davud. *Ensâbü'l-eşraf*. Beyrut: Darü'l-Fikir, 1996.
- Çelikkol, Yaşar. *İslam Öncesi Mekke*. Ankara: Ankara Okulu, 2016.
- Demir, Adem. *Muâviye b. Ebî Süfyan'a Yöneltilen Eleştiriler*. Kahramanmaraş: SA-MER, 2021.
- Dineverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend. *el-Aḥbârü't-tıvâl*. Mısır: Vüzeratü's-Sekâfeti ve'l-irşâdü'l-Kavmî, 1960.
- Dineverî, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe. *Me'arif*. Kahire: el-Heyetü'l- Misriyetü'l-Ammeti li'l-Kütüb, 1992.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh. *el-Fıkhü'l-ekber*. Mektebetü'l-Furkan, 1999.
- Ebû Ubeyd, Mus'ab b. Abdullah b. Mus'ab b. Sabit b. Abdullah b. Zübeyr. *Nesebü Kureyş*. Kahire: Darü'lü-Me'arif, 1431.
- Halife b. Hayyât. *et-Târîḥ*. Dimaşk: Darü'l-Kalem, 1397.
- Hatipoğlu, Mehmet Said. *Siyasi-İctimai Hâdiselerle Hadîs Münasebetleri*. Ankara: Otto, 2. Basım, ts.

- İbn Abdürrabih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed. *el- 'İkdü'l-ferîd*. 8 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1. Basım, ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. Mısır: Şirketü Mektebe ve Matba'at-i Mustafa el-Babî el-Halebî, 1955.
- İbn Kelbî, Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr. *Cemheretü'n-neseb*. Kuveyt: Matba'atü Hükümeti'l-Kuveyt, 1983.
- İbn Kuteybe, Ebî Muhammed Abdullah b. Müslim. *el-İmâme ve's-siyâse*. Beyrut: Dâru'l-edvâ, 1990.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Kâhire: Mektebetü'l-Hanci, 2001.
- İbnü'l-Esir, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târih*. Beyrut: Dâru'l-Kitabî'l-Arabî, 1997.
- Kılıç, Ünal. "Yezid b. Muaviye'nin Şahsiyetinin Oluşumunda Etkili Olan Unsurlar". *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2007), 69-89.
- Köse, Üzeyir. "İslâm Hukukunda Devlet Başkanlığı ve Meşru Devlet Başkanına İsyan Suçunun Cezası". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (ts.), 107-140.
- Mes'udî, Ebû'l-Hasan b. Ali. *Mürücü'z-zeheb*. Müessesetü Daü'l-Hicre, ts.
- Minkarî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Yahyâ b. Bekr et-Temîmî. *Vağ'ati Şifîn*. Ankara: Ankara Okulu, 2017.
- Öner, Abdülkerim. *Râşid Halifelerden Hz. Ebû Bekir*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2024.
- Severcen, Şefaettin. *Hz. Muhammed İslam Daveti Mekke*. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.
- Suheyli, Ebu Kasım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed. *er-Ravzü'l-ünüf*. Beyrut: Dar-ü İhyai't-Turasi'l-Arabî, 2000.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerim b. Ahmed. *el-Milel ve'n-nihal*. 3 Cilt. Müessesetü'l-Halebî, 1431.
- Şulul, Kasım. *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebî*. İstanbul: Ensar, 2014.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir. *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*. Mısır: Darü'l-Marife, 2. Basım, 1967.
- Turguti, Abdylkader. "Hilafet Tartışmalarının Siyasi Mezheplerin Oluşumuna Etkisi". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2016), 149-176.
- Vakıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî el-Eslemî el-Medenî. *Kitabü'r-Ridde*. Beyrut: Darü'l-Ğarbî'l-İslamî, 1990.

Yılmaz, Saim. *Emevîler’de Veliahtlık*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.

Yılmaz, Saim. “Veliaht”. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 43. İstanbul: TDV, ts.

Yiğit, İsmail. “Sıffin Savaşı”. *İslam Ansiklopedisi*. 37/107-108. İstanbul: TDV, 2007.